

конструюванні фактивного мира произведения. Акцентируется на использовании автором разных перспектив повествования и особенной функции нарратора, который регулирует нарративную информацию и корректирует процесс эстетического влияния на читателя.

Ключевые слова: аукториальный нарратор, персональный нарратор, фокализация, перспектива, нарративный уровень, мультиперспективность.

Людмила Углей, асп. (Ужгород)

УДК 821.111(73).09

ББК 83.3 (4 УКР)

Багатозначність образу Улюбленої у однойменному романі Тоні Моррісон

У статті розглянуто багатогранність образу Улюбленої – однієї з протагоністів однойменного роману афро-американської сучасної письменниці Тоні Моррісон. Інтерпретація даного образу відзначається варіативністю підходів у науковому полі. Неоднозначність образу Улюбленої та відкрита кінцівка роману дозволяють реципієнтові самостійно визначити його еволюцію та призначення. Даний образ у психоаналітичному ключі має терапевтичний вплив на психічний стан протагоністів. Він дозволяє авторці розкрити культурні надбання афро-американців та зачепити соціально-важливі проблеми. Образ Улюбленої провокує читача переосмислити минуле та відповідально поставитись до творення майбутнього.

Ключові слова: афро-американська література, образ Улюбленої, історія, рабство, привид, материнство, міфологія, колективна пам'ять.

Ludmila Uglai Ambiguity of the image of Beloved in the novel of the same name by Toni Morrison

The article discusses the multifacetedness of the image of Beloved - one of the protagonists of the novel by the African American contemporary writer Toni Morrison. Interpretation of the image is marked by the variability of approaches in the scientific field. Ambiguity of the image of Beloved and an

open ending of the novel allow the recipient determine its evolution and purpose independently. This image in a psychoanalytic key has a therapeutic effect on the mental state of the protagonists. It allows the author reveal the cultural heritage of African Americans and touch socially important issues. The image of Beloved provokes the reader to rethink the past and to have a responsible attitude to the creation of the future.

Keywords: *African-American literature, the image of Beloved, history, slavery, ghost, motherhood, mythology, collective memory.*

Роман Тоні Моррісон «Улюблена» («Beloved», 1987) належить до канону сучасної англomовної літератури. У названому прозовому тексті цілісно проступає історія США постколоніального періоду. Крім цього, за роман «Улюблена» Тоні Моррісон удостоєно Пулітцеровською премією за 1988 рік. Про значення цього твору для розвитку літературного процесу загалом свідчить і те, що авторка роману стала першою афро-американською письменницею, яка 1993 року отримала Нобелівську премію в галузі літератури. У цьому творі мисткиня майстерно поєднала фольклор, історію та свою творчу уяву з тим, щоб розповісти про призначення любові в умовах важкого гноблення та травматизацію «Я-особи», спричинену неволею [Beaulieu 2003: 55].

У романі «Улюблена» події розгортаються у 1873 – 1875 роках у повоєнний період, коли рабство було офіційно відмінено. На окраїні містечка Цинциннаті на Блустоун Роуд № 124 мешкають Сета, її вісімнадцятирічна дочка Денвер та дошкульний привид її убитої сестри. Сета є колишньою рабинею, яка втекла від рабовласника разом з дітьми. Коли господар знайшов її, з відчаю від безвиході жінка вирішила вбити дітей та себе. З чотирьох дітей їй вдалося вбити тільки Улюблену, перерізавши їй горло пилкою. Жінка обрала для неї смерть як альтернативу рабству. На відміну від Маргарет Гарнер, героїня роману не повернулася у неволю. Сета з власного досвіду знала, як воно бути чорношкірою жінкою, матір'ю і рабинею водночас. Героїня боялася, що дочці доведеться повторити її долю. Тому й обрала для неї смерть заради її захисту. Цим вона прирекла себе на вічні страждання через докори сумління та втрату дітей – найдорожчого, що в неї було. Після смерті дитини Сета і Денвер залишилися самотніми, адже сини Говард і Баглар

втекли з дому, свекруха Бебі Сагз померла від горя, а односельці від них відсторонилися.

Убивство Сетою своєї дочки залишається в минулому, проте привид дитини переслідує її упродовж усього сюжету роману. З плином часу він матеріалізується у двадцятирічну дівчину, яка називає себе Улюбленою. Її знайшли біля свого будинку Сета та Денвер, коли повернулися з фестивалю разом з Полом Ді. Ім'я дівчини було співзвучним з написом на надгробній плиті убитої Сетою дитини. Справжнє ім'я дитини у романі не згадується. Так, Тоні Моррісон надає можливість реципієнтові осягнути глибинний зміст образу Улюбленої та роздумувати над тим, ким насправді вона була.

Привид дитини дістається матиного дому крізь час та простір – перешкоди, які розділяють світи живих і мертвих [Peterson 2006: 548]. У вигляді молодої дівчини він оселяється у її будинку. Сета і Денвер вбачають в Улюбленій колись померлу дитину, яка подорослішала й повернулася в сім'ю. Денвер зростала разом з нею попри те, що дівчата перебували в різних світах. Вона любила сестру, адже та була єдиною, з ким дівчині доводилося спілкуватися. Вони мали не тільки кровний, а й духовний зв'язок. Створюється багатовимірна жіноча триєдність «мати – дочка – сестра». Вони живуть у власному ідеалізованому світі, відмежувались від усіх інших. Навіть Пол Ді, який намагався стати чоловіком для Сети та батьком для її дітей, прагнув піклуватися про родину, опинився поза сферою їхнього спілкування. Улюблена ні з ким не бажала розділяти увагу матері. Вона спокусила Пола Ді, тим самим зобов'язавши його покинути їхню сім'ю.

Отже, примітним є той факт, що чорношкірі герої роману борються проти того, щоб бути суб'єктами – істотами, що протистоять зовнішньому світу як об'єкту пізнання [Кузнецов 2000: 1286]. Вони не бажать, щоб білі визначали їхню долю в усіх сферах життя (сім'ї, мові, вірі, правосудді тощо), як це було прийнято у них.

Протагоністи роману відмежувались не тільки від світу білих, а й від афро-американської спільноти, що значно погіршувало їхнє становище. Тоні Моррісон неодноразово підкреслює у своїх романах: відсторонення від общини призводить

до занепаду особистості. Це відбувається з усіма жителями будинку № 124 на Блустоун Роуд. Так, Бебі Сагз, яку односельці вважали святою завдяки її цілющим проповідям, помирає після вбивства, яке вчинила Сета. Вона не в змозі пережити не тільки втрату онуки, а й зневіру людей, які відсторонилися від неї. Сета втрачає здоровий глузд від горя та одержимості привидам. З нею ніхто не спілкується, тому вона живе на самоті зі своїми стражданнями. Денвер теж стає відлюдкуватою, бо вона, як і її мати, позбавлена спілкування з оточуючими. Крім того, вона опиняється поза колом материнської уваги, як і її сестра, через те, що Сета замкнулася в собі та не звертала на дочку уваги. Дівчинка боялася людей, бо ніколи ні з ким не спілкувалася. Вона комфортно себе почувала тільки на лоні природи чи в присутності привида сестри.

Улюблена, будучи демонічним створінням, бажає лише одного – повністю заволодіти Сетою, щоб отримати материнську любов та увагу в повній мірі. Адже цього вона була позбавлена протягом багатьох років життя у потойбіччі. Жінка живе в її полоні протягом усього сюжету, щоб читач міг сповна відчуті присутність минулого, подивитись на сучасність «з відкритої могили» [Franco 2006: 430]. Відстороненість жителів містечка Цинциннаті позбавило сім'ю Сагз будь-якої допомоги.

На допомогу родині прийшла Елла, яка теж свого часу стала причиною смерті своєї дитини. Її обурило те, що дитина повернулася з потойбіччя і ображає свою матір. Елла була переконана, що минуле потрібно захоронити. Тому вона переконала інших допомогти Сеті позбавитися від ноші минулого за допомогою обряду екзорцизму.

Текст мовою оригіналу: «Whatever Sethe had done, Ella didn't like the idea of past errors taking possession of the present [...]. Nobody needed more; nobody needed a grown-up evil sitting at the table with a grudge» [Morrison 1998, 256 – 257]. *Текст мовою мети:* «Що б не зробила Сета, Еллі не подобалося те, що минулі помилки оволоділи сьогоденням [...]. Нікому не потрібно більше; нікому не потрібне зло, яке подорослішало, і сидить за столом з образою» (переклад – Л. У.).

Вигнання привида стало своєрідною перемогою живих над мертвими, сьогодення над минулим [Franco 2006: 419]. З-під

пера Тоні Моррісон Улюблена постає не просто втіленням рабства як абстрактного зла, а й його негативного впливу на протагоністів Сету і Пола Ді у теперішньому та – через багато років – на наступне покоління в особі Денвер [Phelan 2005: 305]. Завдяки присутності Улюбленої в сім'ї Сагз, власне, як привида рабства, який заволодів свідомістю героїв, читач має змогу зрозуміти, як важко проявляти любов в умовах залежності. Привид стояв на заваді не тільки романтичним стосункам між Сетою та Полом Ді, а й її материнській турботі до Денвер.

Улюблена постає примарою рабства, яке знаменується численними безповоротними втратами. Її всепоглинаючий голод робить її щораз більшою, а Сету – меншою. Дівчина приносить з собою і біль, і зцілення одночасно, дозволяючи читачеві збагнути історію по-новому. Як зазначила Лідія Білоножко у своїй статті «Комплекс функціональних характеристик образу Улюбленої у романі Тоні Моррісон «Улюблена»» (2005): «З погляду психоаналізу – це підсвідоме прагнення позбутися симптомів неврозу шляхом повернення в минуле і усвідомлення психологічної травми» [Білоножко 2005: 73]. Таким чином, романи Тоні Моррісон створюють мости у часі та між культурами за допомогою метафор, формуючи історичну свідомість читача [Franco 2006: 419].

Американський літературознавець Марта Каттер не погоджується з думкою більшості науковців щодо виняткової містичності образу Улюбленої. Вона вважає, що цей образ потрібно розглядати з двох позицій – реалістичної та ірреалістичної. Якщо вважати присутність Улюбленої реальністю, то варто розглянути можливість того, що вона могла би бути рабинею, яка втекла після того, як постраждала від насилля з боку білих чоловіків [Cutter 2000: 62]. Вони могли тримати її заручницею під час перевезення разом з іншими африканцями по Середньому Шляху – морському шляху через Атлантичний океан від Західної Африки до Вест-Індії [Cutter 2000: 64]. Цим можна пояснити її дивну поведінку та фізичну слабкість. Сета, яка понад усе хотіла повернути собі дитину, могла сприйняти бажане за дійсність. Вона вбачала в дівчині дочку, яка повернулася до неї, ніби нічого не сталося. Тепер вони могли б жити всі разом дружньою родиною.

Якщо ж розглядати образ у містичному плані, то дівчину можна вважати привидом убитої Сетою дочки, яка повернулася у світ живих, щоб помститися їй. Її розповідь про місце, звідки вона прийшла, теж сповнена протиріч. З одного боку, це місце схоже на потойбічний світ згідно з релігійними уявленнями; з іншого – на корабель, яким доставляли рабів з Африки [Cutter 2000: 64].

Текст мовою оригіналу: «Dark, «said Beloved. «I'm small in that place. I'm like this here». She raised her head off the bed, lay down on her side and curled up. Denver covered her lips with her fingers. «Were you cold?» Beloved curled tighter and shook her head. «Hot. Nothing to breathe down there and no room to move in». «You see anybody?» «Heaps. A lot of people is down there. Some is dead». «You see Jesus? Baby Suggs?» – «I don't know. I don't know the names» She sat up. – «Tell me, how did you get here?» «I wait; then I got on the bridge. I stay there in the dark, in the daytime, in the dark, in the daytime. It was a long time» «All this time you were on a bridge?» «No. After. When I got out» [Morrison 1998: 62].

Текст мовою мети:

«Темно, – сказала Улюблена. – Я маленька в тому місці. Я така, як тут тепер». Вона підняла голову з ліжка, лягла на бік і скрутилася. Денвер прикрила губи рукою. «Тобі було холодно?» Улюблена скрутилась тісніше і покивала головою: «Душно. Там внизу нічим дихати і немає місця, щоб рухатись». «Ти бачила когось?» «Купи. Там внизу багато людей. Деякі – мертві». «Ти бачила Ісуса? Бебі Сугз?» «Я не знаю. Я не знаю імен»» Вона сіла. «Розкажи мені, як ти потрапила туди?»

"Я чекала; потім потрапила на міст. Я стояла там у темноті, у день, у темноті, у день. І так – довгий час». «Увесь цей час ти була на мосту?» «Ні. Потім. Коли вийшла»» (переклад – Л. У.).

Улюблена стверджує, що бачила багато невідомих людей, деякі з яких були мертвими. Вони могли бути викраденими африканцями, яких везли на кораблі, а частина з них могла померти від виснаження до прибуття у США. Той факт, що деякі з них мертві, спростовує теорію про потойбіччя, де мертвими є всі. Згадка про те, що дівчина там маленька, може означати наступне: вона була ще дитиною, коли мати відправила її на той світ; або ж змушена була скрутитись через брак простору у набитому людьми

кораблі. Крім того, згадка про тривале очікування на мосту після виходу з того простору додатково свідчить про перебування біля водойми. Спростовує факт приналежності Улюбленої до родини Сети й те, що вона не знала ні Ісуса – символу вже обернених у християнство афро-американців, ні Бебі Сагз – рідної бабусі й проповідниці. Відтак, вона могла бути африканкою-язичницею, а не афро-американкою. Під час викрадення з батьківщини вона могла втратити матір, яка була схожа на Сету. Це пояснює прив'язаність до неї Улюбленої [Cutter 2000: 64]. Отже, спогади дівчини про перевезення її на кораблі Середнім Шляхом є втіленням колективної пам'яті афро-американців та досвіду мільйонів африканців, які були примусово вивезені з батьківщини [Galioto 2010].

Один із небайдужих сусідів Сети Стемп Пейд поділився з Полом Ді своїм припущенням щодо походження Улюбленої. Він припускав, що вона могла виявитись дівчиною, яку змалку протягом багатьох років тримав замкненою у будинку білий чоловік на ім'я Дір Крік. Роком раніше його знайшли мертвим, а дівчина – зникла. Те, що вона ніколи не виходила за межі будинку і була позбавлена контакту з зовнішнім середовищем, пояснює дивакувату дитячу поведінку та незв'язне мовлення. Жорстокість білого чоловіка по відношенню до неї пояснює її страх та неприязнь до чоловіків, зокрема, Пола Ді. Версія Стемпа Пейда була більш реалістичною, ніж та, якої дотримувались жінки. Письменниця робить вказівку на різницю між ірраціональним жіночим та логічним чоловічим способами мислення. При цьому вона не надає переваги жодному з них, оскільки обидва мають право на існування: неможливо обійтися без чуттєвого сприйняття реальності, як і без здорового глузду.

У романі існують численні підтвердження містичного походження Улюбленої. Вона володіла інформацією, про яку знала тільки убита Сетою дочка. Дівчина розпитувала Сету про діамантові сережки, які їй подарувала господиня Місіс Бодуїн; співала колискові, яких жінка навчила своїх дітей; мала на шиї шрам від порізу. Крім того, Улюблена була наділена демонічними властивостями: переміщала Пола Ді з кімнати в кімнату, з'являлася нізвідки, затьмарювала розум тощо.

Надприродні можливості Улюбленої споріднюють її з трікстером – казковим негативним персонажем з африканської міфології. Він не має особливих достоїнств, а своєю підступністю здатен обдурити навіть позитивних героїв. Нерідко він був ще й жорстоким [Beaulieu 2003: 354]. Тоні Моррісон вдало інтерпретує цей міфічний персонаж у своїх творах. Цей образ привезений в Америку рабами, яким невільно було розмовляти рідною мовою, навчатися грамоті, а тільки невпинно виконувати найважчу роботу. Тому образ трікстера допомагав пригніченим африканцям, а згодом і афро-американцям, виражати та терпіти їхній біль [Beaulieu 2003: 354]. Якщо розглядати образ Улюбленої через призму африканської міфології, то роман можна вважати закритим, бо після обряду екзорцизму вона зникла [Cutter 2000: 66].

Отже, аудиторії необхідно зберігати баланс між реальністю та вигадкою. М. Каттер слушно стверджує: якщо вважати Улюблену виключно приви́дом, то сюжет роману є вичерпним, що суперечить манері письма Тоні Моррісон. Письменниця завжди лишає читачеві відкриту кінцівку як простір для роздумів щодо продовження історії. «Змістом того, що Тоні Моррісон створює таку кінцівку у більшості свого письма, – акцентує М. Каттер, – залишити сюжет у розвитку, продовжити історію в уяві і серці читача. Тоді читач міг би повернутися до першої сторінки роману і почати читати його у пошуках ключів, які допомогли б йому роз'яснити значення кінцівки» [Cutter 2000: 61]. Заслуга художниці слова полягає у гнучкості образу, який здатен збуджувати найрізноманітніший зміст, а творча ініціатива реципієнта не має меж у конструюванні ним того, що є у творі [Хализев 1999: 73].

На думку Джеймза Фелана, в етичному вимірі навіть багаторазове прочитання такого заплутаного твору не дає можливостей реципієнтові для розв'язання поставлених задач. Це робить твір риторичним. Мисткиня створює багаторівневу комунікацію між автором та аудиторією, залучаючи емоції, психіку та цінності останньої. Більше того, Тоні Моррісон прагне викликати у читачів почуття відповідальності. У свою чергу, відповідальність за реакцію на прочитане вона покладає на оповідача, який подає наративну ситуацію з усіма її цінностями [Phelan 2005: 300 – 301].

Американський літературознавець Дін Франко стверджує, що з точки зору психологічного аналізу роман Тоні Моррісон «Улюблена» є вагомим внеском у сучасну національну дискусію. Цей прозовий шедевр не тільки афро-американської, а й американської літератури загалом сприяє виправленню таких помилок історії, як наслідки рабства та закони про сегрегацію [Franco 2006: 415]. Це не просто фантастична розповідь про привид, а «траур за минулим» [Franco 2006: 416].

Окрема увага відводиться білому реципієнтові, який повинен осмислити образи рабовласників шкільного вчителя й Гарнерів та взяти на себе відповідальність і за минуле, і за теперішнє [Franco 2006: 419]. Постколоніальна проза мисткині є відображенням репресивного етноцентризму («repressive ethnocentrism») [Selden 2005: 218 – 219]. Тут має місце пригнічення домінуючими світовими культурами, здебільшого європейськими, проявів інших культурних форм, обумовлених расовою та етнічною приналежністю. У такому ключі література, як різновид політичної активності, бере участь у процесі культурної трансформації [Franco 2006: 417]. Відтак проза Тоні Моррісон є засобом примирення ворогуючих етнічних груп шляхом поєднання минулого й сьогодення [Franco 2006: 432].

Відтворення історії допомагає реконструювати відношення до минулого та осмислено ставитись до майбутнього, а відтак правильно творити історію. Інтерпретація історії за допомогою уяви у поєднанні з висвітленням соціально-важливих проблем свідчить про приналежність творчості Тоні Моррісон до літературного напрямку постмодернізму [Selden 2005: 197]. Майбутнє з точки зору авторки повинно ґрунтуватися на демократії та мирному співіснуванні усіх народностей, незалежно від кольору шкіри, класу чи релігійних вірувань [Franco 2006: 436]. Універсальна демократія є певною мірою утопією, проте спонукає читачів до її втілення.

Література: Білоножка 2005: Білоножка Л. В. Комплекс функціональних характеристик образу Улюбленої у романі Тоні Моррісон «Улюблена» / Лідія Василівна Білоножка // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія». Філологічні науки. – К.: КМ Академія, 2005. – Т.48. – С. 69-76. Кузнецов 2000: Кузнецов С. А. Большой толковый словарь русского языка / Сергей Александрович Кузнецов. – Санкт-Петербург: Норинт, 2000. – 1536 с.

Хализев 1999: Хализев В. Е. Теория литературы / Валентин Евгеньевич Хализев. – М. : Высшая школа, 1999. – 240 с. *Beaulieu 2003*: Beaulieu E. A. The Toni Morrison Encyclopedia / Elizabeth Ann Beaulieu. – London : Greenwood Press, 2003. – 429 p. *Cutter 2000*: Cutter M. J. The Story Must Go On and On: The Fantastic, Narration and Intertextuality in Toni Morrison's 'Beloved' and 'Jazz' / Martha J. Cutter // African American Review. – Vol. 34. – Nr 1. – 2000. – P. 61–75. *Franco 2006*: Franco D. What We Talk about When We Talk about Beloved / Dean Franco // MFS Modern Fiction Studies. – Vol. 52. – Nr 2 – 2006. – P. 415–439. *Galioto 2010*: Galioto E. Female (Mis)Identifications: From Uncle Tom's Cabin's Jealousy to Beloved's Shame / Erica Galioto // Psychoanalysis and La Femme: Special Issue. – 2010. – <http://www.womenwriters.net>. *Morrison 1998*: Morrison T. Beloved / Toni Morrison. – New York : Penguin Group, 1998. – 275 p. *Peterson 2006*: Peterson C. Beloved's Claim / Christopher Peterson // MFS Modern Fiction Studies. – Vol. 52. – Nr 3. – 2006. – P. 548 – 569. *Phelan 2005*: Phelan J. Sethe's Choice: Beloved and the Ethics of Reading / James Phelan // Ethics, Literature and Theory: An Introductory Reader ; [ed. by S. K. George]. – Maryland : Roman & Littlefield Publishers, Inc., 2005. – P. 299 – 313. *Scott 2006*: Scott A. O. In Search of the Best / Anthony Oliver Scott // The New York Times. – 2006. – May 21. – <http://www.nytimes.com/2006/05/21/books/review/scott-essay.html>. *Selden 2005*: Selden R. A Reader's Guide to Contemporary Literary Theory / Raman Selden, Peter Widdowson, Peter Brooker. – Harlow : Pearson Education Limited, 2005. – 302 p.

В статье рассмотрена многогранность образа Любимицы – одной из протагонистов одноименного романа афроамериканской современной писательницы Тони Моррисон. Интерпретация данного образа отмечается вариативностью подходов в научной сфере. Неоднозначность образа Любимицы и открытая концовка романа позволяют реципиенту самостоятельно определить его эволюцию и предназначение. Данный образ в психоаналитическом ключе обладает терапевтическим влиянием на психическое состояние протагонистов. Он позволяет писательнице раскрыть культурные достижения афроамериканцев и затронуть социально-важные проблемы. Образ Любимицы провоцирует читателя переосмыслить прошлое и ответственно отнестись к созданию будущего.

Ключевые слова: афроамериканская литература, образ Любимицы, история, рабство, привидение, материнство, мифология, коллективная память.

Олена Бірюкова, викл. (Вінниця)